

MENEDÉK A TÜDŐSZANATÓRIUMBAN

DR. LEVENDEL LÁSZLÓ GYŰJTEMÉNYE

Menedék a tudószanatóriumban Dr. Levendel László gyűjteménye

A balatonfüredi Vaszary Galéria és a
BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár
közös kiállítása

2018. március 24. – július 1.

Helyszín:
Vaszary Galéria
8230, Balatonfüred
Honvéd utca 2-4.

BALATONFÜRED.HU
a kultúra városa

Balatonfüred
KULTURÁLIS NONPROFIT KFT.

A Levendel-lakás az 1980-as években

Levendel László személyes környezetében – a Korányi Intézet orvosi szobájában és otthon – az 1960-as évektől gyűltek a képek és a szobrok, így élete végén mintegy százötven műtárgy vette körül. Az együttes azonban nem szokásos gyűjtői attitűdből született: nem becses művek gyűjtésének a vágyából jött létre, hanem az alkotók és orvosuk közötti szellemi és érzelmi kötelékek szövevénye formálta.

A választásokban nem az ő gyűjtői ízlése vagy pénztárcája, hanem a világháborús traumákat túlélő, többszörösen kifosztott és meggyötört emberek közös identitása tükröződik. A Levendelékhöz került tárgyak a trauma-élményekre adott művészi reflexiók, melyeknek összegyűjtése mindkét fél – orvos és művész – közös szellemi háterszágát feltételezi.

A gyűjtemény elsősorban emberi szövetségek, egymásba szövődő, érintkező kapcsolatok lenyomatait hordozza, kiállítóterük pedig a korszak alternatív nyilvánosságának sűrűn látogatott helyszínei: Levendel személyes terei a Korányiban és a Városmajor utcában. Az örökösöknél és a Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtárban letétként őrzött, a maga teljességében fennmaradt műtárgygyűjtemény olyan időkapuszula, amely magában foglalja egy – az 1950-es évek végétől az 1990-es évekig élénken működő – mára szertefoszlott kapcsolati kultúra nyomait.

Levendel László 1989-ben *A túlélő* címmel tette közzé visszaemlékezéseit. A címválasztás jól érzékelteti, hogyan látta és láttatta saját életútját, amely a túlélő felelősségének szorongató tudatában, a megpróbáltatásokra adott válaszként a humanista értékek jegyében, mások nyomorúságának enyhítésében telt. Mindazok – művészek, alkohol- és tüdőbetegek, neurotikusok, hajléktalanok, politikai üldözöttek –, akiknek sorsán orvosként, műgyűjtőként, reformerként így vagy úgy lendíteni igyekezett, maguk is hasonló terheket cipelő túlélők voltak. Kivéreztetett nemzedékek megmaradt tagjai és utódaik.

A tüdőgyógyász, alkohológus Levendel doktor rendkívül széles érdeklődési körének, nyitottságának köszönhetően tájékozott volt a kortárs kultúra számos területén. Ismeretei többségére is kiterjedt kapcsolatain keresztül tett szert: író, festő, színész, természet- és társadalomtudós betegek révén számottevő tudással rendelkezett a kortárs művészeti jelenségekről, a társadalom állapotáról. Aktívan részt vett az úgynevezett második nyilvánosságban a magánlakásokon szervezett kulturális, társadalmi eseményeken.

Levendel László kapcsolatrendszere, társadalmi szerepvállalása sokat elárul gyűjteményének alakulásáról, személyiségéről. Művészbetegeivel kialakított szorosabb kapcsolatát a hosszú lefolyású betegség természete tette lehetővé, s bár akkoriban ellenséges eszmének számított, s a kifejezést nem is használta, mégis: holisztikus szemlélete vezette: az embert egységben látó, a testet és lelket-szellemet egyszerre gyógyítani igyekvő szándék.

A közeli orvos-beteg viszony kialakulása is magyarázza, hogy a Levendel-gyűjteményben szereplő művek többsége meglehetősen intim: nem feltétlenül kiállításra szánt, nagy méretű munkák, sokkal jellemzőbbek a kisebb, szemlélődésre alkalmas, személyes hangvételű alkotások. A művek kiválasztását biztosan befolyásolta az orvos személyisége is, a művészbetegek ismerték orvosukat, és idővel annak gyűjteményét is.

Kiállításunkon a pártállam ellen fellépő reformmozgalmakban mélyen involválódó Levendel László gyűjteménye köré felvázoljuk a művekben kitapintható sorsközösséget, és a tágabb társadalomlélektani háttérrel is, amelyben megszülettek.

Levendel László 1920-1994

Pest sűrűjében nevelkedett négygyermekes, szegény zsidó családban. Kamaszkorában Felsőgödre költöztek, innen járt be a Markó utcai Bolyai főreálba, később a Kölcsey Gimnáziumba. 1937-ben 18 évesen meghalt Elza nővére.

Az Anschluss évében, 1938-ban érettségizett. A zsidókegyetemi lehetőségeit korlátozó törvények következtében a jelesen végzett fiatalembert az orvosi kar elutasította. Boncsegéd, kórszövettani asszisztens volt a prospektúrán, nyaranta a visszacsatolt Kárpátalján botanikai gyűjtőutakon vett részt.

1941. június 22-én Hitler megtámadja a Szovjetuniót, Magyarország hadba lép.

Levendel László két nap múlva Kárpátalján házasságot köt a felsőgödi Duna-partról ismert Lichtmann Máriával.

A fiatal orvos a Korányiban,
1950-es évek ©Levendel

1941 októberében behívják munkaszolgálatra. Az ukrán határvidéken, az akkori Magyarország legmagasabb pontján, a Horthy-csúcson katonai sítábort építenek.

1943 elején a Szilágyságba vezénylik, júniusban mintegy háromezer társával teherhajókon a szerbiai Bor rézbányaiba indítják. A háború végét százan sem élik meg közülük. Munkájuk fejében Magyarország hadianyagok gyártásához szükséges rezet kap, így a rabok a háború elnyújtásáért dolgoznak.

1941 és 1944 között hetvenezer francia, görög, bolgár, szerb, albán kényszermunkás, köztük hatezer magyar zsidó és kikeresztelkedett zsidó, jehovista, adventista, nazarénus szolgál a Bor-környéki lágervilágban. A több ütemben érkezett magyar munkaszolgálatosokat kettős, magyar-német őrizet alatt tartják. Levendel vasútépítésen dolgozik, közben felcser, lágerekórházi mindenes. A német visszavonulás nyomán a tábort kiürítik, a foglyokat gyalog nyugat felé indítják. Cservenkán a magyar alakulat kiemeli a „jehovásokat”, a zsidókat előbb kifosztja, majd átadja az SS-nek. Levendel túléli a cservenkai téglagyári vérengzést, amikor október 7. éjszakáján ezer társát mészárolják le az SS alakulatai. Megszökik, eljut Szegedre. Beiratkozik az orvosi egyetemre.

Mindeközben 1944. március 23-án a megszállt Budapesten, a Zsidókórházban megszületik Lichtmann Mária és Levendel László kislánya, Júlia.

Húgai, Ilona és Ibolya, valamint apósa, Lichtmann Jenő Auschwitzban halnak meg.

1944-ben – ekkor még Borban van – Jávorka Sándor akadémikus botanikaprofesszor közbenjárására, távollétében felveszik az Állatorvosi Karra.

1944 és 1949 között elvégzi a Szegedi Orvostudományi Egyetemet, ahol az 1944-es évet, a vizsgák abszolválása fejében beszámítják a tanulmányi időbe.

1946-ban a szegedi Apáthy István Medikus Népi Kollégium egyik megalapítója, majd 1948-ig igazgatója.

1951-ben meghurcolják a letartóztatás elől családjával együtt a halálba menekülő Zöld Sándor belügyminiszterrel való korábbi munkakapcsolatuk miatt. Kizárják a pártból.

Büntetésből egy Hódmezővásárhely melletti, a gyógyszeres kezelés hiányában menthetetlenül haldokló tébécéseknek fenntartott szanatóriumba helyezik, ahol kilenc hónapot tölt.

1952 elején munkába áll a budakeszi Korányi Intézetben, ahol haláláig dolgozik.

Lakatos Mária 1922-1997

Lichtmann Máriaként született, édesapja Lichtmann Jenő tisztviselő volt, művelt, sok nyelven olvasó, hegedűt is tanító ember, édesanyja Raffmann Fanni, szintén tisztviselő, a negyvenes évek végétől 1962-ig, nyugdíjazásáig könyvesbolti eladó.

Mária egyetlen gyerek, nagymamája és gyerektelen nagynénjei-nagybátyjai dédelgetik. A nyarakat az egyszoba-verandás felsőgödi házban, főleg olvasással tölti. És persze lejár a Dunára. Még nincs tizenhat éves, amikor itt, a Duna-parton megismerkedik a tizennyolc éves Levendel Lászlóval.

Az 1941 júniusában jelesen letett érettségi után Kárpátalján – ahol Levendel nyaranta egy gyógynövényeket gyűjtő és forgalmazó cég számára botanikai munkát végez – házasságot kötnek, és az év végéig ő is ott él egy ruszin parasztcsaládnál albérletben.

1941 októberétől Levendel munkaszolgálatos, 1943 júniusában a bori rézbányákba indítják. Előtte rövid eltávozást kap Felsőgödre, a házaspár első gyermeke, Júlia ekkor fogan.

A kislány a németek megszállta Budapesten 1944. március 23-án születik. Április 20-án Lichtmann Jenőnek jelentkeznie kell a váci gettóban, Auschwitzba deportálják és megölik. Mária a kislánnyal rövid időre a Levendel szülők lakásába költözik, ahonnan kibombázzák őket. Több helyen laknak, a nyilas uralom idején napról napra másutt bujkálnak.

1945 januárjában, tizenkilenc hónapnyi távollét után Levendel László visszatér a felszabaduló Budapestre. A család – a nagymamával, Raffmann Fannival együtt katonai teherautókon, tehervonatokon Szegedre megy, itt telepednek le. A házaspár az orvosi egyetemen tanul, közben kisegítő kórházban dolgoznak. 1947 áprilisában megszületik második gyermekük, Ádám. Lichtmann Mária 1950-ben doktorál, katonai orvosi állást kap, nevét ekkor változtatja Lakatos Máriára.

1951-ben Levendel Lászlót egy tisztogatási hullám során meghurcolják. Nem tudja, hogy az újabb koncepciók eljárás elvtársa-munkatársa, Zöld Sándor belügyminiszter ellen készül. Zöld a letartóztatás előtt családjával együtt a halálba menekül, a pert így lassan ejti a hatalom, de hónapokig még nehéz időköt él a család. Lakatos Máriát éjszakánként kihallgatásra viszik, megpróbálják rávenni, hogy váljon el Levendeltől. Levendelt büntetésként a Hódmezővásárhely melletti, haldokló tüdőbetegeknek elkülönített Kútvolgyi Szanatóriumba helyezik.

1952. januártól Levendel állást kap a Korányiban, a család Budapestre, a Városmajor utcába költözik. A katonai szolgálati lakást Lakatos Máriának utalják ki. Lakatos Mária az ORFI-ban dolgozik, 1954-ben sikerül leszerelnie, és ő is a Korányiba kerül. Három szakvizsgát tesz. Reumatológusként elsősorban a tüdőbetegek műtét utáni légzésrehabilitációjával foglalkozik, Magyarországon ezzel új orvosi területet nyitva.

Az ő ambuláns osztályán dolgozik Kövesházi Ágnes, az 1920-as évek avantgárd színpadi és táncművészeti törekvéseinek egyik kiemelkedő alakja, a mozdulatművészeti mozgalom betiltása után a gyógytornász pályára átálló táncos és koreográfus. Általa ismerik meg Dési Huber István és Derkovits Gyula – egykor a Korányi Intézetben ápolott tüdőbeteg képzőművészek – özvegyeit. Kövesházi Ágnes férje, az egykor ugyancsak mozgásművész, majd kiváló gazdaságföldrajz-tudós Markos György jelentősen tágította a Levendel-Lakatos házaspár politikai ismereteit.

Lakatos Mária rengeteget publikál, NSZK-beli szakmai útjai, jugoszláviai és olaszországi munkái során számottevő nemzetközi kapcsolatokat épít. Levendellel közös, nagy formátumú könyve, a *Légzésrehabilitáció* – kívánságára – Bálint Endre borítótervével jelenik meg 1976-ban az Akadémia Kiadónál. A kötetet Kövesházi Ágnes emlékének ajánlják.

Az Európai Iskola megalakulása 1945-1948

Alig pár hónappal a német kapituláció és a szövetségesek győzelme után, 1945 októberében Budapesten megalakult az egymáshoz lazán, baráti és családi szálakon kapcsolódó művészek csoportja, az Európai Iskola. Az alapítók – Gegesi Kiss Pál orvos, Pán Imre művészetszervező, bátyja, Mezei Árpád pszichológus, valamint Kállai Ernő, a Németországban és itthon egyaránt ismert műkritikus –, továbbá a hozzájuk csatlakozó, az európai törekvésekhez kötődő festők, írók, költők, műkritikusok széles spektrumú szerveződése az expresszív festészettől a szürrealizmuson át egészen az absztrakcióig ölelte fel az irányzatokat. A szétlőtt, romos városban szerveződő társulás képzőművész tagjai – így mások mellett Anna Margit, Bálint Endre, Bán Béla, Barcsay Jenő, Barta Lajos, Bokros Birman Dezső, Gyarmathy Tihamér, Kassák Lajos, Korniss Dezső, Lossonczy Tamás, Márffy Ödön, Rozsda Endre, Szántó Piroska, Vajda Júlia, Vilt Tibor – az univerzalizmus jegyében a magyar szellemi élet legjobb erőivel, köztük szociológusokkal, pszichológusokkal, orvosokkal is keresték a kapcsolódási pontokat. A publikációkat, kiállításokat és előadásokat szervező alapítók három tiszteletbeli tagot választottak: Derkovits Gyulát, Vajda Lajost, Ámos Imrét. 1945-ben már egyikük sem élt. Ezáltal a művészeti csoport és a tágabb támogatói kör közös identitásának egyik pillérét a veszteség és a hiány tapasztalata adta. Derkovits Gyula 1934-ben, alig negyvenévesen halt bele az első világháborúban szerzett tuberkulózisba és a nélkülözésekbe. Vajda Lajos a munkaszolgálatban súlyosbodott állapota miatt 1941. szeptember 5-én került a Budakeszi Tüdőszanatóriumba. Itt halt meg szeptember 7-én. Ámos Imre utolsó négy éve munkaszolgálatban – 1940-ben Balatonaligán, 1941-ben a Délvidéken, 1942-1943-ban Ukrajnában, illetve az újra behívások közti fenyegetettségben telt. 1944 júniusában menetszázadával Szolnokra vezényelték, októberben a budapesti Lehel úti kaszárnyában tartották fogva, innen deportálták. A tübingiai Ohrdruf-Nord koncentrációs táborban látták utoljára.

MENEDÉK A TÜDŐSZANATÓRIUMBAN

DR. LEVENDEL LÁSZLÓ GYŰJTEMÉNYE
2018-03-24 • 07-01

Ámos Imre: Férfi és nő (Menekülők)
1943, papír, tus

Ország Lili: Fekete cipők
1955, vászon, olaj

ANNA Margit: *Magány*
1967, vászon, olaj

A tüdőbetegség

A 19. században a tüdőbetegség, vagy ahogyan akkor nevezték, a gümőkór a leggyakoribb halálozási ok volt a nyugati világban. Mivel többféle tünetegyüttesben jelentkezett, a közös eredőre csak az 1820-as években jöttek rá, majd Johann Lukas Schönlein német orvos 1839-ben nevezte el tuberkulózisnak.

A betegség lopakodva, rejtélyesen lett úrrá az embereken, és úgy tűnt, minden beavatkozás hasztalan. Robert Koch 1882. március 24-én a Berlini Fiziológia Társaságban tette közzé *Tuberkulózis kórok tana* című tanulmányát, melyben megjelölte a fertőzést okozó mikrobaktériumot. Koch nem hitt a szarvasmarha és a humán tuberkulózis azonos mikrobiológiai hátterében, ezért a kezeletlen tej – bár Louis Pasteur Párizsban már az 1860-as években kimutatta a benne megtelepedő baktériumokat – továbbra is fertőzési forrás maradt, s különösen a csecsemőket, kisgyermeket

és a szanatóriumokban bőséges tejkúrán tartott betegeket veszélyeztette. Az erős nacionalista hátszéllel folytatott francia-német bakteriológiai rivalizálás még évekig nehezítette a korszerű preventív gyógymódok kimunkálását és összehangolását.

Amint fertőző voltára fény derült, a tüdőbaj állami szintű figyelmet kapott. Az 1890-es években, amikor Koch tanai bekerültek a köztudatba, a halálozások Kelet-Európa robbanásszerűen iparosodó városaiban jóval magasabb számokat mutattak, mint a már régebben urbanizálódott régiókban. Nyilvánvalóvá vált, hogy a tuberkulózis olyan társadalmi betegség, amely az emberi kontaktusok gyakoriságának és közelségének függvényében terjed. A fertőzés az alacsony fizetések, a zsúfolt gyáripari munkaterületek és a túlnépesedett lakónegyedek világában burjánzott.

A következő évek, évtizedek az új, tuberkulózisra szakosodott intézményrendszer – beteggondozók, szűrőállomások, oktatóközpontok, egészségbiztosítási formák, felvilágosító hálózatok – kiépítésében teltek. A legsürgetőbb teendő a személyes higiéniai kultúra átalakítása volt, amely a privát viszonyokba való beavatkozással járt,

és komoly ellenállásba ütközött. Talán a legkilátástalanabbnak tűnő tiltás a nyilvános köpködésre vonatkozott, amely abban a korszakban nem keltett megrökönyödést, és igen lassan ment ki a szokásból.

Bár az 1950-es évektől a sztreptomycin és egyéb gyógyszeres terápiák, a BCG-oltás, továbbá a sikeresen alkalmazott sebészeti beavatkozások nyomán a tuberkulózis visszaszorult a népbetegségek sorából, szociális kórként tovább lappang a mélyszegénységben élők köreiben.

Fiatal tüdőbeteg fiú kúraházikója előtt
Anglia, 1900 körül ©Wellcome Collection

Levegőkúra egy iskola-szanatóriumban
London, 1932 ©Fox Photos / Getty Images

A szanatórium-láz

1898 májusában megalakult a Budapesti Szegénysorsú Tüdőbetegek Szanatóriumi Egyesülete. E szervezet volt hivatott a tuberkulózis elleni küzdelem irányítására, a budakeszi szanatórium megtervezésére és megvalósítására. Az egyesületet Ferenc József védnökölte, egyúttal hozzájárult, hogy a szanatórium Erzsébet királyné nevét viselje. A Svábhegy nyugatra néző lankáin fekvő telket a Főváros adományozta.

Korányi Frigyes már korábban hosszú európai tanulmányutat tett, hogy a tuberkulózis akkori legkorszerűbb gyógyító módszereit és helyszíneit megismerje. Mivel a gyógyszerészeti terápia előtt nem álltak rendelkezésre kielégítő orvosi és kórélettani ismeretek a fehér pestisnek is nevezett népbetegség legyűrésére, s a tudósok a 19. század első éveitől a túlnépesedett – lakhatási, közlekedési, víz- és csatornahálózati szempontból reménytelenül túlterhelt – városok pállott levegőjét tartották az örökletesnek vélt betegség fő felelősenek, úgy gondolták, hogy egyedül a civilizációtól távol eső színtereken alkalmazott klimatikus terápia ígér valamelyes sikert. Amennyiben a tuberkulózis a városi, nyirkos légkörben termelt, a városoktól távolodva arányosan növekedett a környezet gyógyító ereje. A messzeség az egészséget jelentette, ideális esetben egy száraz levegőjű hegy ormán.

A tüdőszanatórium e korszak sajátos egészségügyi intézménytípusa. A tüdővész kórokozójának 1882-es azonosítása, majd a hatásos gyógyszerek 1950-es évekbeli kimunkálása nyomán az alapító koncepciók – messzeség, izoláció, levegőkúra – érvényüket veszítették, és ezek a létesítmények új feladatkörben, más módszertani protokollok alapján működtek tovább.

Az első klimatikus gyógyításra alapozott telepet 1854-ben egy maga is tüdőbeteg, majd a Himalájáról tünetmentesen hazatérő fiatal orvos, Hermann Brehmer hozta létre néhány faluszéli faházban a sziléziai hegyekben. Az általa javasolt kezelés hidroterápiából, gondosan tervezett diétából és szabott pihenőkkel tagolt, hosszú erdei sétákból állt. A szabadtéri fekvőkúra – a friss levegő Hippokratész és Galénosz által már az ókorban megfigyelt jótékony hatására alapozva – az 1860-as években honosodott meg a hatalmassá nőtt intézetben. Az itt kidolgozott módszertan az elkövetkező korszakban irányadó lett a tuberkulózis gyógyításában.

A dietetikus-higiénés terápia az emberi működés holisztikus szemléletű, természetgyógyászati hagyományában gyökerezett. Ebben a megközelítésben a betegségeket az ember és a természet elszakadása okozza, a test és a lélek egyensúlyának visszaállításával a páciens saját elvesztett természetéhez talál vissza.

Orvosok, építészek, társadalomtudósok már jó ideje töprengtek az ipari forradalom során felduzzadt, túlnépesedett és elszutykosodott városok kezelhetetlennek látszó népegészségügyi és szociológiai problémáiról és a gyógyító környezetről. A tuberkulózis a kolera mellett a modernizáció egyik legsúlyosabb demográfiai és gazdasági veszélyét jelentette. Habár nemcsak a szegényeket sújtotta, mégis ők estek nagyobb számban áldozatul.

A szanatórium válasz volt a városra.

1905-ben, a tüdővész bakteriális eredetének kimutatásáért Nobel-díjjal kitüntetett Robert Koch az átadási ceremónián leszögezte, hogy a betegség levegőn át terjed. Következésképp, a legkisebb, levegőbe köhögött nyálka is fertőző. Hangsúlyozta, hogy a maradéktalan szanatóriumi gyógyulás viszonylag ritka. S hogy bár kezdetben nagy

várakozások fűződtek az új létesítményekhez, közegészségügyi szempontból nem kívánatos hatásai lehetnek. A tünetmentesen elbocsájtott, majd visszaeső betegek ugyanis a rendkívül alattomos és virulens ún. „másodlagos nyílt tuberkulózist” hordozzák tovább. Koch intelmei ellenére, a német szanatórium-modell Svájcban is meghonosodott. Thomas Mann *A varázshegyében* halhatatlanná tett davosi gyógyhelyet az 1848-as forradalom után Zürichbe menekült, ott orvosi egyetemet végzett Alexander Spengler alapította.

A századfordulóra az alpesi tájakra és más hegyvidékekre hatalmas tüdőszanatóriumok települtek a hozzájuk tartozó infrastruktúrával. A gazdagok leginkább Svájcba jártak, a kevésbé tehetősek számára széles szociológiai spektrumra méretezett, alapítványi és állami támogatással működtetett létesítmények épültek Európa-szerte. A kötött építészeti és berendezési program nélkülözhetetlen elemei voltak a hatalmas ablakok, a mély verandák, a fedett erkélysorok, a külső levegőztető folyosók és csarnokok, a fekvőszékek és a kisebb kerti menedékházak. A szigorú napirendbe szervezett gyógymód a napfényterápián túl hosszú sétákból, bedörzsölésekből, hideg zuhanyból, napi három liter tejből és könnyű, tápláló étrendből állt.

Korányi Frigyes európai tanulmányútjáról ezekkel az élményekkel tért haza. A budakeszi tervek a davosi metodika alapján készültek el.

Az 1909-ben átadott „B” pavilon
a fekvőcsarnokkal, képeslap
1940-es évek
©Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

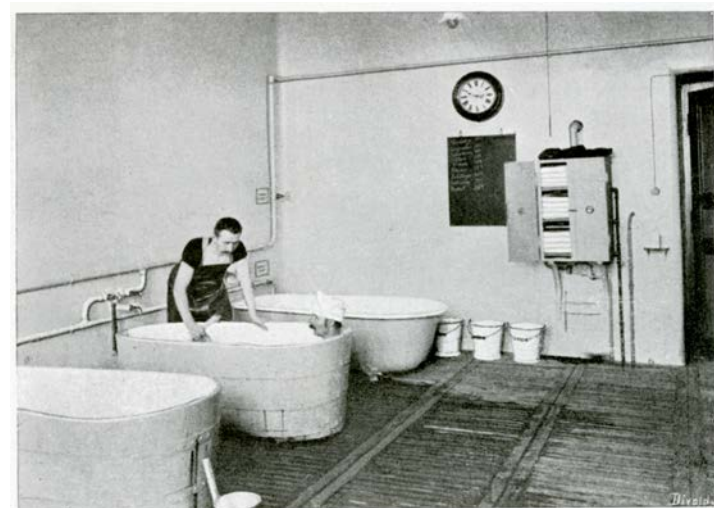
A Korányi Intézet

A budakeszi határában 1901-ben megnyílt, Korányi Frigyes kezdeményezésére alapított Erzsébet királyné szanatórium királyi védnökség alatt, nagyrészt közadakozásból épült. Az építészeti terveket Czigler Győző műépítész díjtalanul készítette.

A pavilonrendszerben megvalósult épület 1901 októberére készült el teljesen, novemberben már betegeket is fogadtak. Az első világháború idején a tuberkulózis-helyzet ismét kritikussá vált. 1918-ban újabb százhusz férőhelyes pavilont hoztak létre a tüdőbeteg katonák kezelésére. A Weiss Manfréd bőkezű támogatásával megvalósult modernista épület tervezője Sándor Móric és a már említett Korb Flóris volt.

Az első korszak igazgatói a park területén lévő villában laktak. A beosztott orvosoknak és egészségügyi alkalmazottaknak szintén bent kellett lakniuk az intézetben, nem nőülhettek, nem mehettek férjhez. Hetente egy nap és egy délután kaphattak kimenőt. A betegek rendkívül szigorú házirend szerint éltek. A nőknek és a férfiaknak tilos volt találkozniuk, a sétautakat úgy tervezték, hogy ez semmiképp se fordulhasson elő. Aki az utasításokat megszegte, távoznia kellett. Rendelkezésre állt viszont a hatalmas betegkönyvtár és hetente egyszer filmet vetítettek az ebédlőben. Ezek a szabályok csak 1945 után enyhültek.

1942-től a zsidó származású orvosokat munkaszolgálatra vitték. A német megszállás után zsidó beteget nem vettek fel, a már bent fekvők közül többet elhurcoltak. 1944 karácsonyán a szovjet hadsereg elfoglalta Budakeszit és hadikórházat rendezett be az intézetben. Az ott rekedt mintegy százötven tébécés a helyén maradhatott.

Vízgyógyintézet
1902 ©Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

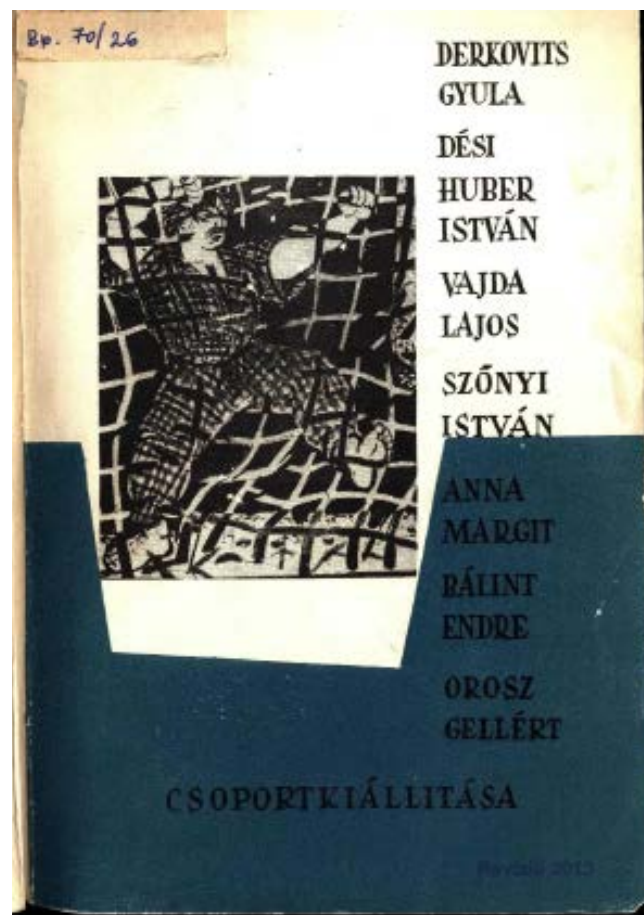

Levegőztető terasz
1902 ©Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Az 1940-es években felfedezett tuberkulózis elleni gyógyszereket az 1950-es években vezették be. Mivel a sztreptomycin nagyon drága volt, kiutalásáról külön bizottság döntött. 1949-ben hozták létre a tüdősebészeti osztályt, amely 1957-ben kapott külön épületet.

Az egykori szanatórium ma Országos Korányi Pulmonológiai Intézet néven a tüdőgyógyászati ellátás centruma.

Vezető az Országos Korányi TBC Intézetben
Derkovits Gyula, Dési Huber István, Vajda Lajos,
Szőnyi István, Anna Margit, Bálint Endre és Orosz
Gellért műveiből rendezett kiállításhoz,
címlap
©Szépművészeti Múzeum Könyvtára

Az 1961-es kiállítás a Korányiban

1961-ben az egykor ott ápolt képzőművészek alkotásaiból rendezett kiállítás nyílt a Korányiban. A hivatalosan is elismert festők – Derkovits Gyula, Dési Hubert István vagy Szőnyi István – mellett a klasszikus avantgárd örökségét folytató, 1948 után háttérbe szorult alkotók is jelen voltak. A tárlat jelentőségét többek között az adta, hogy a modern irányzatok szakintézményi keretek között az 1957-es Tavaszi Tárlat óta nem mutatkozhattak be.

A speciális helyszín és az egyéninek mondható koncepció – mely az egykor itt kezelt művészek leleteire is alapozott, s a merészebb, absztraháló formanyelvet összefüggésbe hozta a betegséggel – a bemutatkozást orvosi védelembe vonta. A kiállítást előzetesen engedélyező Aradi Nóra azonban feljelentést tett Dr. Simonovits István egészségügyi miniszterhelyettesnél, mikor az 1957 óta Párizsban tartózkodó Bálint Endre műveit is meglátta. Levendel László ellen fegyelmi eljárás indult.

A tárlatot nem várt érdeklődés kísérte, a látogatók tömegesen zárandokoltak a Korányiba. Bár Levendélék 1961-es orvosi köntösben prezentált, nem zsűriköteles kiállítása jobbra csak ürügy volt, hogy az 1948 után a nyilvánosságból kiszorított absztrakt művészek egy szűkebb nyilvánosságban megjelenhessenek, a tárlat a rendezők gyógyító környezetről vallott korszerű nézeteiről tanúskodott.

Szobrok a parkban

Levendel László művészetpártoló, művészetszervező tevékenységének nyomait az Országos Korányi TBC Intézet számára készült, általa kezdeményezett műalkotások is őrzik. Sok esetben ő képviselte az Intézetet a műalkotásokat zsűriző Bizottságban, a helyszíni szemlék, a tervek bemutatásakor jelen lehetett. Határozott elképzelései voltak a Korányiba kerülő művekkel kapcsolatban. Bizonyos művészeket maga ajánlott (Gyarmathy Tihamér, Jakovits József vagy Bálint Endre). Az alkotók így nem csupán keresethez jutottak, de annak lehetőségéhez is, hogy műveik nagyobb formátumban megvalósulhassanak. Levendel nem csupán a szellemileg és egzisztenciálisan ellehetetlenített művészek pártolására törekedett, hanem a tüdőbetegek számára terápiás hatású környezet kialakítása éppúgy célja volt, mint az egykor az intézetben kezelt, már nem élő művészek helyi kultuszának megteremtése.

Bolmányi Ferenc: Ólomüveg kupola, 1969

A tüdőbetegek lélektana

Levendel László 1952-ben került a Korányiba, az egykori Weiss Manfréd épületbe. A mintegy 200 ágyas osztályon visszaeső tébécésekkel foglalkoztak, s ennek kapcsán a betegség kiújulásának okait is igyekeztek feltárni. Közvetlen főnöke Böszörményi Miklós volt, aki maga is megjárta a bori rézbányákat. Böszörményitől nem volt idegen a komplex, testet és szellemet egységben szemlélő orvoslás. Ebben a megközelítésben a test és a lélek nem két pólusra rendezett külön szerveződés, hanem egymást átszövő, együtt lüktető egység. A testi bajok kialakulásában a psziché és az azt befolyásoló szociális viszonyok döntő szerepet játszanak.

A budapesti pszichoanalitikus iskola kiátkozása és a pszichológusok neurológiai kutatásokba terelése nyomán 1948 után a lélektant a tudományos közéletben általános gyanakvás övezte. Így, amikor Levendel László – ekkor már főorvosként – 1958-ban a Korányiba hívta a pszichológus Mezei Árpádot, szakmai autonómiáról és személyes bátorságról tett tanúbizonyságot. A tuberkulózis elleni harc nemzetstratégiai súlyával és az 1956 után lassan oldódó légkörrel magyarázható engedékenység a tüdőgyógyász és a pszichológus kooperációjának első nagy hazai teljesítményét hozta. A közös munka a tüdőbetegség, illetve az alkoholizmus pszichoszomatikus hátterének vizsgálatára irányult. Kutatásaik eredményét szakfolyóiratokban és 1965-ben könyvben tették közzé. Tüdőbeteg személyiségtípust nem tudtak elkülöníteni, de leírták a kórházi nyelven „mozizásnak” nevezett félig éber képzelődés jelenségét, megállapították a betegek többségének élenk képi érzékenységét és intenzív fantáziatévékenységet, fokozott hajlamát a hallucinációra. Kimutatták továbbá a korai személyiségkárosító tényezők halmozódásának és váratlanságának szignifikáns hatását az alkoholista tébécés betegeknél, míg a kontrollcsoport nem alkoholista tüdőbetegeinél nem találtak ilyen összefüggést.

Az első „shelterek” egyike
1902 ©Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Az alkoholbeteg ember

Az alkoholfüggőség társadalmi léptékű problémája hosszú elhallgatás után az 1960-as években került az egészségpolitika fókuszába. Gondozóintézményeket hoztak létre, amelyekben a pavlovi elméletre alapozott elrettentő kúrákban részesítették a kényszerbeutaltakat. Az ország közben csatlakozott a nemzetközi kutatásokhoz, elérhetővé tették a nyugati szakirodalmat.

Levendel László és munkatársai a visszaeső tüdőbetegek személyiségvizsgálatai során figyeltek fel az alkoholistákat jellemző sajátos szociális és lélektani mintázatokra. Megfigyeléseik publikációján túl Levendel ténylegesen is lépett. 1970-ben külön kórtermeket rendezett be az alkoholista tébécések számára. Voltaképp ez volt az első olyan alkohol-osztály a szocialista Magyarországon, ahol nem hánytatós kényszerterápiát alkalmaztak.

A 19. század utolsó harmadában az európai orvosi és reformer irodalom a tuberkulózist az alkoholizmussal és a szifilisszel együtt a nemzetet fenyegető három nagy csapásként tárgyalta. A marginális rétegekre vetített, morális gyengeségekből eredeztetett triász legpusztítóbb fészkeinek a mulatókat és kabarékat tartották, a városokba özönlő ipari munkások bűnös kilengéseinek színterét. Az 1890-es évekre kikristályosodó orvosi vélekedésekben az örökletesnek gondolt alkoholizmus a tuberkulózis legfőbb, ha nem épp az egyetlen kiváltó oka lett. Így a legmagasabb halálozási számokat adó tébécére erkölcsi stigma vetült. Az alkohol csak a bakteriális teória széles körű megismerése nyomán vált

Sikuta Gusztáv: *Mankós figura*, é. n.,
rétegelt lemez, olaj

le a tüdővészről, és az első világháború után tűnt fel sajátos egészségügyi és társadalmi problémaként. A két világháború között az alkoholelleses küzdelem fő színtere az iskola volt. Az italozás és a szexuális elhajlások rémképe összekapcsolódott, és az ifjúság számára mindkettőben teljes absztinenciát ajánlottak.

Az erkölcsi stigma és az örökletesség dogmája az 1950-es években valamelyest halványult, a patológiás személyiségzavarok körébe sorolt alkoholizmust mélyebb lélektani rendellenességekkel magyarázták, ám a morális gyengeség megmaradt az összetevők között. A szociális és kulturális dimenziókban meghatározott, de döntően biokémiai alapú függés képe az 1980-as években jelent meg a tudományos kutatásban.

Az alkoholbetegek gyógyszeres kezelése mellett a Levendel-módszer magában foglalta a közösségbe

visszavezetés módozatait is. A hosszú hospitalizáció ártalmas hatásainak enyhítésére a főorvos átmeneti szállásokat alakíttatott ki a Korányi-parkban található kis menedékekben, a „shelterek”-ben. Ezek az azóta lebontott, fészerszerű kerti lakok valamikor a tuberkulózis szanatóriumi gyógyításának jellegzetes tartozékai voltak. Fekvőágyakkal berendezett nappali foglalkoztatókként működtek, ahol a lábadozó betegek a szabad levegőn közösségi életet élhettek. A „shelterek” a háború után is fennmaradhattak, valószínűleg annak köszönhetően, hogy egy bizonyos Nyevrajev szovjet professzor szanatóriumi útmutatásaiban is szerepeltek az efféle kunyhók.

A Levendel-korszakban ezeket adaptációs tereknek használták, ide helyezték a gyógyulófélben lévő alkoholistákat, akik kijártak az Intézetből és valamelyest önellátásra is képesek voltak. Hasonló célokat szolgált az a két, kerítésén kívüli parasztház, amelyeket maguk a betegek hoztak rendbe és építettek át „shelter”-formára. Ezekbe a védett házakba a jól együttműködő páciensek kerültek, akik így esélyt kaptak az önállóságra és a fokozatos visszailleszkedésre a társadalomba. Az adaptációs modell részeként alakult meg az 1970-es évek elején Budakeszin az „Otthon Klub”, ahová tüdőbeteg alkoholisták, később csak alkoholisták jártak. Az 1980-as évektől a Művelődési Központban működő klubban hivatásos segítők – orvos, pszichológus, ápolónő, lelkész és gyógypedagógus – dolgozott.

Közélet a Városmajor utcában

A pártállam ellenében szerveződő, különböző irányban tapogatódzó értelmiségi csoportok körében az 1980-as évek közepe táján merült fel egy nagyobb szabású találkozó gondolata. Az előkészítő egyeztetéseket Donáth Ferenc vezette. A háromnapos összejevetelt a monorierdei kempingben rendezték meg 1985 júniusában, ahol a demokratikus ellenzék képviselőin kívül ötvenhatosok, reformközgazdászok, történészek, népi írók, a Kádár-rendszerrel szemben álló művészek vettek részt. Ez volt a rendszerváltást előkészítő tanácskozások sorában az első és az utolsó, ahol a radikális reformerek, a népi-nemzeti írók és a szamizdatozó demokratikus ellenzék szervezett formában együtt tanácskozott. A politikai és kulturális csoportok közötti viszonyok törékenynek bizonyultak, a későbbiekben nem került sor hasonló léptékű találkozóra.

A Monor szellemében fogant konzultációk jóval szűkebb körben, az akkor már súlyos beteg Donáth Ferenc és Levendel László indítványára a Városmajor utcában folytatódtak. A Levendel-lakás egyike volt az 1960-as évek óta folyamatosan bővülő magánterek sokaságának, amelyek a második nyilvánosságban zajló diskurzusok alternatív intézményi hátterét adták. Levendelék baráti körének sokéves spontán, kulturális és politikai eszmecseréi Monor után rendszeressé váltak, és kötöttebb formát öltöttek. Az orvos széttartó politikai irányokat csillapítani, kiegyenlíteni képes személyiségének és integráló nézetrendszerének köszönhetően a lakás alkalmas találkozási helyé vált a rendszerváltást megelőző években. A formálódó ellenzék különböző szárnyainak számos képviselője, párton belüli és kívüli reformerek egész sora járt ide.

Levendel és Csoóri Sándor (1930–2016) barátsága

Csoóri Sándor a Fejér megyei Zámolyon, földműves családban született, a pápai Református Kollégiumban érettségizett, majd Budapesten, az Egyetemi Orosz Intézetben orosz-történelem-marxizmus és műfordítás szakra iratkozott be. 1952 telén tuberkulózis fertőzéssel került a Korányi szanatóriumba. Kezelőorvosa az alig egy éve Budakeszin dolgozó Levendel László volt. A „féloldalas” orvos-beteg kapcsolat rövidesen szoros barátsággá, sőt családi barátsággá alakult.

Csoóri a Csillagban és az Irodalmi Újságban közzétett első versei 1953 augusztusában komoly visszhangot váltottak ki. Az 1954-ben, majd 1957-ben önálló kötettel is jelentkező költő az irodalmi élet nagy ígérete volt. Az 1960-as évek elejétől a különböző kávéházakban, presszókban és lakásokon szerveződő budapesti alternatív értelmiségi körök meghatározó személyisége, a legendás Belvárosi Asztaltársaság egyik alapítója volt. Az ízléskülönbségeik ellenére évekig a Belvárosi Kávéházban, később a Rákóczi úti Metropolban hetente kétszer, olykor még hétvégeken is találkozó társaság beszélgetéseiről a rájuk állított ügynök, Kristó Nagy István szerkesztő rendszeres beszámolókat készített. A költő és Levendelék mély kapcsolata sokáig – Monorierdőn és Lakitelken túl –, Csoóri 1990-es *Nappali hold* című esszéje megjelenéséig zavartalan volt. Az írás felszította a rossz emlékkü népi-urbánus hadakozást, és parázsló indulatokat gerjesztett. Csoóri utóbb tétován árnyalta az 1930-as évekből áthurcolt, végzetesen eltévedt retorikát, de a szálak szétszakadtak.

Bálint Endre: *Zöld madár*
1977, vászon, olaj

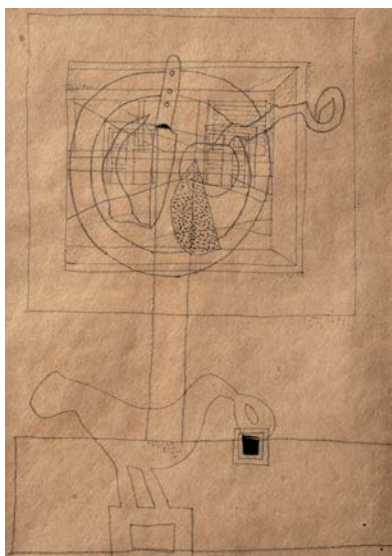

Bálint Endre: *Ablakrács*
1959, gipsz, zománcfesték

MENEDÉK A TUDÓSZANATÓRIUMBAN

DR. LEVENDEL LÁSZLÓ GYŰJTEMÉNYE
2018-03-24 • 07-01

Vajda Lajos: *Tányéros csendélet*
1936, papír, ceruza

Vajda Júlia: *Kavics*, 1968, vászon, olaj

Dési Huber István: *Budakeszi vörös kémény*
1937-1938, olaj, papírlemez,
Szombathelyi Képtár

Földes Lenke: *Kuporgó*, é. n., mészkő

MENEDÉK A TÜDŐSZANATÓRIUMBAN

DR. LEVENDEL LÁSZLÓ GYŰJTEMÉNYE
2018-03-24 • 07-01

Anna Margit: *Bohócfríz*, 1966, vászon, olaj

Korniss Dezső: *Piros figura*
1949, papír, lakk, zománc

MENEDÉK A TÜDŐSZANATÓRIUMBAN

DR. LEVENDEL LÁSZLÓ GYŰJTEMÉNYE
2018-03-24 • 07-01

Kurátorok: **B. Nagy Anikó, Káli-Trutz Enikő**
Projektvezető: **Róka Enikő**
Konzulens: **Árvai Mária**
Asszisztens: **Vincze Dóra**
Mozgókép: **Szederkényi Júlia**
Fordítás: **Molnár Beáta**
Kiállításszervezés: **Kovács Alex**
Kiállítási grafika: **Mészáros István**
Technikai munkatárs: **Cseh Balázs, Köblös Péter**
Múzeumpedagógia: **Nyitrai Orsolya**
A kiállításért felelős: **Cserép László, Kositzky Anett**

©BTM Kiscelli Múzeum — Fővárosi Képtár, Levendel család

Fotójogok:

Bakos Ágnes, Levendel László örökösei, Rajk László, Tihanyi Bence, FORTEPAN, FOX
PHOTOS / GETTY IMAGES, HUNGART, Szépművészeti Múzeum Könyvtára, WELLCOME
COLLECTION